

A könyvkiadás szabályozása: a privilégiumok és az előzetes cenzúra

Elevenítsük fel először is, milyen volt a franciaországi könyvkiadás rendszere a 17. század első felében! Mindenekelőtt fel kell figyelni arra, hogy a privilégiumoknak köszönhetően a Királyság elvileg mindenféle publikációt ellenőrzése alatt tarthatott. Végleges formájában a privilégiumok intézményét 1563-ban hozták létre, egy nagyon egyszerű rendelettel. Eszerint minden új szöveget, kinyomtatása és árusítása előtt be kellett mutatni a kancellárnak, aki egy kiváltságlevélben adta meg a kérelmezőnek – általában a könyvkereskedőnek vagy a szerzőnek – a nyomtatási engedélyt, s ugyanakkor az adott szöveg nyomtatására és terjesztésére vonatkozó időleges monopóliumot, vagyis a privilégiumot.

Zseniális módszer, hiszen a privilégiummal biztosított előnyök arra ösztönözték az érdekelteket, hogy alávéssék magukat az engedélyeztetés procedúrájának, és könnyebb szívvvel vállalják a pátenstlevelek kiállításával járó kiadásokat, még akkor is, ha ezek elméletileg ingyenesek lettek volna. Ráadásul ugyanekkor vezették be Franciaországban – az előzetes cenzúrával együtt – a nyomtatási privilégiumnak azt a fogalmát, amely szerint minden kiadási jog a királytól ered, és lényegében a kérelmező engedelmességétől, valamint a kancellár és a kancellári hivatalok jó szándékától függ. Összegezve tehát, olyan fegyver került a király birtokába, amellyel nyomást gyakorolhatott a könyvkereskedőkre és a szerzőkre.

Ennek a lényegében egyszerű rendszernek az alkalmazása, úgy tűnik, sokáig jelentős nehézségekbe ütközött. Először is, hiába határozott úgy 1563-ban a királyi hatalom, hogy – a legfelsőbb törvényszékek kizárásával – magának tartja fenn a nyomtatási privilégiumok adományozásának jogát, ezt a határozatot még be is kellett tartatnia a párizsinál függetlenebb vidéki parlamentekkel, ami, mint látni fogjuk, nem volt könnyű feladat. Az pedig valóban lehetetlen volt számára ebben a vallási ellentétektől terhes időszakban, hogy illetéktelenül magának követelje a vallási, a filozófiai, a tudományos vagy a morális tárgyú szövegek jóváhagyásának vagy elítélésének jogát. Ez Franciaországban, régi hagyomány szerint, a párizsi egyetem kiváltsága volt, azon belül is a teológiai fakultás doktoraié. Azoké a meglehetősen szigorú embereké, akik kihasználva népes hallgatótáborukat, minden alkalmat megragadtak, hogy a kancellárt és hivatalnokait néhez helyzetbe hozzák, valahányszor az ő megkérdezésük nélkül adtak ki

nyomtatási privilégiumot, és ezzel úgy tűnhetett, vitatható tantételeket helyeseltek.

Egészen 1632-ig úgy látszik, hogy azok, akik nyomtatási engedélyt akartak szerezni, elméletileg közvetlenül is – a kancellária bármilyen egyéb eljárása nélkül – bemutathatták vallási tárgyú műveiket a teológiai fakultás két, általuk választott doktorának – mivel minden doktornak volt jóváhagyási joga –, de a gyakorlat is kétségtelenül ez volt.

Mínthogy több vita is megosztotta a párizsi teológusokat, sok esetben veszélyes műveket is engedélyeztek. Még maga Vanini is talált jóváhagyóra, hiszen ekkoriban is élt nemegy doktor, aki áruba bocsátotta aláírását, vagy csak egyszerűen nem olvasta el a neki benyújtott szövegeket. Így azután 1623-ban a Királyi Tanács, valószínűleg Richelieu és La Rochefoucauld bíboros ösztönzésére, határozatot hozott négy hivatásos cenzor kinevezéséről, és az új tisztségekre ugyanez év május 22-én kelt okiratban négy doktort jelölt ki: André Du Valt, Pierre Quedarne-t, Jacques Messier-t és François de Saint-Père-t.

Ezzel kezdetét vette egy hosszú harc. Hogy a kapott pofont visszaadja, a teológiai fakultás december 1-i gyűlésén úgy rendelkezett, újra saját hatáskörébe vonja a jóváhagyások adományozását. Ezt látva, a király úgy gondolta, helyesebb néhány hónapig altatni az ügyet. Ám 1624. augusztus 24-én visszatért a dologra, s nyíltan, ediktumban hozott létre négy posztot a teológiai könyveket lektoráló doktorok számára, akiknek összesen 2000 livres járadékot biztosított. A teológiai fakultás azonnali válaszként úgy határozott, hogy a Parlamentben ellenezni fogja a királyi levelek beiktatását. Könnyen elképzelhetjük, mennyire lelkesen fogadták ezt az egyetemi beadványt a parlament tagjai, akik maguk is igen elégedetlenek voltak, mivel megvonták tőlük a privilégiumok adományozásának jogát. Ezek után a főpecsétőr inkább újra a halogatást választotta, s miközben szép szavakkal ámította a teológusokat, nem nyújtotta be a Parlamentnek az általa már lepecsételt iratot, míg a négy kiválasztott doktor ünnepélyesen lemondott hivatala gyakorlásáról.

Néhány év múltán viszont a hatalom újra elővette ezt az ügyet. Először is 1629. január 15-én, a híres – általában Code Michaux-ként emlegett – királyi ediktum 52. cikkelye tért ki a rossz nyomtatványok nagyszámú elterjedésére, s ellene a következőket javasolta:

„Moulins-ben kiadott rendeletünk 78. cikkelye szerint megtiltjuk minden nyomdásznak... hogy kinyomtasson, minden könyvkereskedőnek és egyéb személynek, hogy eladjon vagy terjesszen olyan könyveket vagy írásokat, amelyeken

nincs feltüntetve a szerző és a nyomdász neve, valamint nagypecsétetes levelünkben adott engedélyünk, amely viszont csak akkor adható ki, ha a kézirat egy példányát bemutatják kancellárunknak vagy pecsétőrünknek, amelyet ők a könyv tárgya és anyaga alapján olyan személyekre bízhatnak, akik azt elolvassák, megvizsgálják, s erről tanúsítványt adnak, ahogyan kell, a megfelelő formában, ennek alapján kiállítják a privilégiumot. Éppen ezért a kéziratról két másolat készül, amelyek közül az egyiket, rajta az eredeti tanúsítvánnyal, kiadják a könyvkereskedőnek vagy a nyomdásznak, s ennek alapján állítják ki a már említett levelet.”

A fenti ediktum alapján – mely az első konkrét szöveg az előzetes cenzúra megszervezéséről – a kancellár immár maga választja ki a teológiai fakultás doktorai közül a vallási könyvek jóváhagyóit. Chevillier szerint leggyakrabban csak bizonyos személyeket bízott meg evvel, mint például a híres Jean de Launoy-t. Mindezek ellenére egy korábban idézett szöveg, mely szerint 1633-ban Morel és Grandin doktorok járadékot kaptak a pecsétőri hivataltól, azt sugallja számunkra, Séguier már ekkor hozzáfogott, hogy félhivatalosan létrehozza a királyi cenzorok intézményét. Feltevésünket az is bizonyítja, hogy a janzenista viták idején, a Fronde előestéjén egy, a teológiai fakultás tagjai által összeállított perirat pontosan ezt a két személyt, valamint Nicolas Cornet-t vádolja azzal, hogy a kancellár szóbeli megbízásával – tehát titokban – elfogadta királyi cenzorrá való kinevezését, és járadékot kapott azért, hogy kollégái hagyományos jogainak megsértésével kizárólag ők hárman lássák el ezt a feladatot.

Ezek a teológusok csak a vallással kapcsolatos műveket vizsgálták. Ezért fel kell tennünk a kérdést, nem voltak-e – talán már jó ideje – más lektorok a világi könyvek ellenőrzésére, sőt a teológusok munkájának kontrollálására. Már tudjuk, hogy a 16. században hasonló feladattal bíztak meg néhány államtanácsost. A kancellária levéltárának eltűnése miatt nem tudhatjuk pontosan, mi történt később ezen a téren. Megfigyelhetjük viszont, a nyomtatási privilégiumok okleveleit fogalmazó királyi titkárok névsora alapján, hogy néhányuk egy-egy tárgykörre szakosodott. Ilyen Nicolas Renouard, a fordító unokatestvére és protektora; a Ronsard-követő Claude Binet, aki szintén a királyi titkára volt; Olier, a királyi kancellária vezetőjének (Grand audiercier) fia, az oratoriánus Olier testvére; Conrart és Pellisson, mindketten a király, s ugyanakkor, bizonyára nem véletlenül, a Francia Akadémia titkárai is voltak; ezen kívül Louis Cramoisy, a könyvkereskedő fia; valamint a matematikus Beaugrand,

Mersenne barátja. Hozzáteve, hogy Descartes levelezéséből azt is tudjuk, Beaugrand-t Segquier bízta meg azzal, hogy vizsgálja meg a *Dioptrikát* és Descartes két másik tudományos értekezését, míg maga akarta ellenőrizni az *Értekezést a módszerről*. E konkrét példa alapján elég könnyen elképzelhetjük, hogyan is zajlottak akkoriban a dolgok, és feltételezhetjük, hogy a király titkárainak testületében olyan emberek álltak a kancellár rendelkezésére, akikre a cenzúrába adott kéziratok első megítélését lehetett bízni, míg az ítékezés jogát a kancellár magának tartotta fenn, illetve a környezetéhez tartozó szakértőkhöz fordult a vitás esetekben. Ráadásul, a korábban már említett 1631-es, a pecsétőri hivatali járadékokról készült kimutatás a teológiai könyvek lektorain kívül tartalmazza Baudoin, Colletet, L'Estoile és Pierre Blaise nevét is, ami arra enged következtetni, hogy a számukra kiutalt összegekkel is cenzori munkát díjaztak. Mersenne-nek egy Descartes-hoz írott 1637-es leveléből megtudhatjuk, miképp fejlődött akkoriban a megelőző cenzúra szervezete: „Soha – olvasható a levélben – nem voltak ilyen szigorúak a könyvek ellenőrzésekor, mint manapság, amikor a kancellár úrnak megbízott ügyvivők állnak rendelkezésére: egyesek a teológiai művekről ítélik, mások a politikaiakról, a Párizsi Akadémia a verses és a prózai darabokról, valamint ott vannak a matematikusok, akik minden egyébről döntenek.” Érezhetjük, milyen félelmet ébreszt ebben a helyzetben a Francia Akadémia megjelenése. Az is sejthető, miféle szolgálatot várhatott el a hatalom az új intézménytől akkor, amikor Séguier, a kiváló adminisztrátorok gyakorlatias és diszkrét módján kikerülte a legyőzhetetlen ellenállást, mégpedig úgy, hogy eltitkolta a cenzúra szervezetének azon alapjait, amelyekkel az Colbert idejében még nyíltan megkezdte működését, és – ahogy azt M. Pintard is kimutatta – egyre szigorúbban felügyelte az új szövegek franciaországi kiadását, különös bizalmatlansággal kezelve az Olaszországból származó írásokat.

A privilégiumtól a monopóliumig

A másik tényező, amelyről szót kell ejtenünk, maga a privilégium. Ez, ahogy azt már említettük, egy kizárólagos jog, amit meghatározott időre adnak a kérvényezőnek annak a konkrét műnek a kinyomtatására és terjesztésére, amelyre az engedélyt kérte; amellyel tehát mindenki másnak megtiltják, hogy a királyság területén kinyomtassa a nevezett munkát vagy árusítsa annak külföldről származó példányait.

Mivel, úgy tűnik, e téren a királynak más a politikája az 1598–1630-as években, mint az 1630-tól 1643-ig tartó időszakban, Richelieu teljhatalma idején, amikor Séguier áll a pecsétőri hivatal élén, érdemes e két időszakban külön-külön tanulmányozni a privilégiumok szabályozását.

A század első harminc esztendejében kiadott privilégiumlevelek szövege alapján megállapíthatjuk, hogy többféle esetet kell megkülönböztetnünk. Első az általános privilégiumok kivételesnek számító esete, amellyel nem fogunk részletesebben foglalkozni. Ezt olyan szerzőknek adták, akiket méltónak ítélték arra, hogy eleve bizalommal legyenek munkásságuk egésze, tehát az eddig elkészült és a jövőben megszületendő műveik iránt egyaránt. Második az új könyvekre kiadott oklevelek esete – ez a legszokványosabb – a harmadik pedig az a sokkal ritkábban megítélt privilégium, amelyet az akkori újranyomásokra adtak ki.

Az új könyvekre általában 5–10 évre ítélték oda a privilégiumot, kivételes esetben ennél hosszabb időre is, de erre vonatkozóan nem rögzítettek semmiféle abszolút szabályt. Mégis úgy tűnik, a hatalom figyelembe veszi a mű fontosságát és legfőképpen a célját. Bizonyos mértékig előnyben részesíti a nagy tudományos értekezéseket, melyeknek kiadása, mint láttuk, sokkal jelentősebb befektetést igényel, és amelyek nehezebben adhatók el. Úgy látszik, hasonlóképpen hosszabb ideig védik az illusztrált könyveket, hiszen ezek kiadása is igen költséges volt.

Egészében véve, a határidők nagyon rövidek. Így például az *Introduction à la vie dévote* már hat év elmúltával – úgymond – köztulajdon lesz, Benoît de Canfeld *Règles de la perfection*-ja vagy Père Binet *Essai des merveilles de la nature*-je tíz éves privilégium után, Camus vallásos könyveinek jó része pedig vagy nyolc év múltán –, s mindez anélkül, hogy a privilégium meghosszabbítása szóba jönne az efféle művek esetében. Ugyanez érvényes a színdarabokra és a regényekre is. Épp ezért a könyvkereskedők a privilégium lejártá után is odaírják saját készletük könyveire, hogy „a királytól kapott privilégiummal”, s annak szövegét meghamisítják, vagy egyszerűen nem is közlik. Teszik mindezt azért, hogy a másolat híján levő konkurenst elbizonytalanítsák. De ilyen feltételek mellett a kiadók gyakran csak minimális összeget tudnak fizetni a szerzőknek a kéziratért. Épp ezért e rendszer egyik leg súlyosabb következménye az volt, hogy a szerzők egyre jobban ki voltak szolgáltatva előbb a hatalmasságoknak, majd pedig a hatalomnak.

Néha viszont a hatalom privilégiumot ad olyan szövegekre is, amelyeknek léteznek korábbi kiadásai. Ettől kezdve a kormányzat hajlik arra, hogy a privilégiumok rendszerét az 1563-as és 1566-os ediktumok kerete-

in túlra is kiterjessze, legalábbis amennyiben ezek szövegét *stricto sensu* vesszük.

Ez a gyakorlat, mely magának a könyvkereskedelemnek rendszerét is megkérdőjelezi, elég fontosnak tűnik ahhoz, hogy közelebbről is megvizsgáljuk. Márpedig, ha a kiosztott privilégiumokat megvizsgáljuk, észrevehetjük, hogy két különböző kategóriába tartozó művekre vonatkoznak. Egyrészt az egyházi könyvekre; másrészt azokra, amelyeket akkoriban „régikönyveknek” neveztek, tehát amelyek már köztulajdonba kerültek; illetve azokra a kiadványokra, amelyek privilégiuma épp akkor járt le, amikor kiadjuk vagy szerzőjük arra készült, hogy egy elvileg javított kiadásban újra megjelenesse őket, s ezt az újabb kiadást akarta védeni a „folytatólagos privilégiummal”.

Az egyházi könyveket illetően főleg azoknak a sorsát érdemes végigkövetnünk, amelyek a tridenti zsinattól számítható, reformált római hagyománynak feleltek meg. Mint ahogy már tudjuk, igen korán rábírták a királyt arra, hogy rendkívül jelentős privilégiumot adományozzon ezen a téren. Ez ahhoz segítette hozzá a francia könyvkereskedőket, hogy eredményesen harcolhassanak a külföldi konkurencia ellen, biztosítva számukra a vallási hivatalok ellátásához szükséges szövegek javítását. Másrészt, már korábban láttuk, milyen előnyöket húzhattak a 16. században a hatalom efféle beavatkozásából a rendkívüli privilégium élvezői, először Kerver könyvkereskedő, majd a *Compagnie des usages* [Egyházi Könyvek Társasága] tagjai. De ugyanakkor azt is láttuk, milyen hévvel támadtak a hasonló monopóliumok megadása ellen azok, akiket kirekesztettek az üzletből. Emlékezzünk rá, hogy ezek az ellenzők támogatókra leltek az egyetem és főleg a párizsi parlament tagjai között – akik elvből ellenezték a nyomtatási privilégiumokat érintő új szabályozást, hagyományosan tiltakoztak mindenféle túlzó monopólium ellen, és, ami ennél is indokoltabb, szembenálltak mindenféle olyan intézkedéssel, amelynek célja a római liturgia franciaországi elterjesztésének elősegítése volt –, s ez a támogatás lehetővé tette számukra, hogy minden megújításkor megkérdőjelezzék a *Compagnie des usages* [Egyházi Könyvek Társasága] privilégiumát.

Ilyen körülmények között a Királyi Tanács 1596-ban igencsak této-vázott e privilégium megújítását illetően. 1603-ban IV. Henrik, aki kevésbé pápaság-párti politikát folytatott, elhatározta, hogy ezt nem is hosszabbítja meg 1605. január elseje után. Pontosán akkor tette mindezt, amikor a pápaság a liturgiai könyvek újabb revíziójába kezdett, ami pedig a pápaságot ismét arra kényszerítette, hogy minden ilyen tárgyú könyvét kicserélje.

Így azután a 17. század első éveiben győztek a monopólium ellenzői, de a monopólium-pártiak sem tették le a fegyvert. 1614-ben, amikor összegyűlt a rendi országgyűlés, megpróbálták lépéseket tenni, hogy olyan feltételek mellett állíttassák vissza a privilégiumukat, amelyeket különösen érdemes megvizsgálnunk.

Való igaz, ebben az évben az Egyházi Gyűlés, Franciaországban Plantin többnyelvű bibliájának új kiadását valamint a görög és a latin egyházatyák minden művének kinyomtatását kívánva, elérte, hogy a hatalom visszavonja a mintegy tíz évvel korábbi határozatát, és harminc évre privilégiumot adjon az összes római egyházi könyvek franciaországi kinyomtatására és terjesztésére azoknak a könyvkereskedőknek, akik elkötelezték magukat a tudós kiadások programja mellett. Rögtön alakult is négy társaság, amely elkészítette előzetes költségvetését és ajánlatát. A szerződést végül a legjelentősebb csoporttal kötötték meg, azzal, amelynek a legfőbb párizsi könyvkereskedőkön kívül tagja volt a lyoni Cardon is. Ám ennek tagjai úgy vélték, egy ilyen nagy üzlet megkívánja, hogy az elnyert privilégiumot a Parlamentben is bejegyezzék, hiszen csak így válhat gyakorlatilag is érvényessé, s ezt a bejegyeztetést a szerződés érvényességének egyik feltételül szabták. Mindent megtettek az üzlet elnyerése érdekében, abba is beleegyeztek, hogy 8000 livres-t fizessenek a franciaországi papság egyik képviselőjének, abból fedezendő Sieur de La Mothe számára, a parlamenti tagok hozzájárulásához szükséges esetleges kiadásokat. Sajnos az Udvar gallikán hevülete és monopóliumellenessége nem csökkent, s végül a társaság tagjai visszakapták a 8000 livres maradékát. A szép terv csak terv maradt.

A római egyházi könyvek monopóliuma körüli harcokban két tábor állt szemben: a parlamentereké és a könyvkereskedők tömegeié, akik ragaszkodtak a munkamegosztás testületi és középkori elveihez, valamint a hatalomé, amely elsősorban a közhasznót figyelembe véve, azt kívánta, Franciaországban hozzák létre a szükségesnek tartott jó minőségű újra-nyomásokat, miközben meg akarta tiltani a külföldi kiadások importját, mert az nagy érvágást jelentett az országnak, még akkor is, ha a kizárólagos privilégium miatt a papság kárára emelkedtek volna a breviáriumok és a misszálék árai. Végül, bár az Egyházi Gyűlésen kidolgozott terv elbukott, úgy tűnik, hozzájárult legalább annak a gondolatnak a megszületéséhez, hogy a jelentős monopóliumot elnyerő könyvkereskedőktől cserébe megköveteljék a közérdekűnek ítélt kiadások publikálását. Később látni fogjuk, hogyan vette át ezt a gondolatot Richelieu, majd pedig Colbert, s

hogyan tették ezt a könyvkereskedelemmel kapcsolatos politikájuk egyik alapelvévé.

* * *

Sokkal összetettebb problémát jelent a rendkívüli privilégiumok többi típusa – a „régie könyvekre szóló privilégium” és a „folytatólagos privilégium”. Itt ismét úgy tűnik, a Parlament le akarja szűkíteni a hatalom által 1553 és 1566 közt létrehozott rendszer alkalmazási területét. Miközben ellenzi a könyvkereskedő Kerver privilégiumát a római egyházi könyvekre, 1578-ban egy ítélező határozatban, elfogadja azt az elvet, amely szerint a privilégium meghosszabbítása nem engedélyezhető, ha a szöveg nem bővült jelentősen az eredetihez képest. Majd később, 1586-ban egy másik híres határozatban feljogosítják Du Puis és Beys könyvkereskedőket, hogy kinyomtassák Seneca Muret-féle kiadását, amelyekre korábban kollégájuk, Nicolas Nivellet patenslevelet kapott annak ellenére, hogy ezek a művek Rómában már megjelentek. Így rögzült az a szabály, amely szerint nem lehet privilégiumokat kérni korábban külföldön már megjelent művekre, még akkor sem, ha magában Franciaországban addig még nem nyomtatták ki őket.

Ilyen körülmények között a hatalom tartózkodott attól, hogy folytatólagos privilégiumokat adományozzon, 1595-ben például nem újította meg a *Compagnie du Navire*-nak 1586-ban adott monopóliumát, amely egy sor Rómában és Antwerpenben kiadott patrisztikai szövegre szólt. Úgy látszik tehát, a minket különösen érdeklő időszak kezdetén ezen a területen is – mint ahogy a római egyházi könyvek esetében – egy korlátozó irányzat kerekedik felül.

Természetesen ezek a korlátozások nem érvényesülhettek akkor, amikor egy könyvkereskedő vagy szerző ahhoz kért privilégiumot vagy folytatólagos privilégiumot, hogy új kiadást készítsen, vagy egy már ismert szöveg valóban javított kiadását adja közre. Ezekben az esetekben a kancellár minden nehézség nélkül kiadta a kért okleveleket, és a parlamenti tagok hagyták magukat rávenni a királyi kegyről tanúskodó szöveg bejegyzésére. Így aztán de Gournay kisasszony privilégiumok egész sorát nyerte el, amely lehetővé tette számára, hogy megőrizze felügyeletét Montaigne *Esszéi* fölött, amit többször megjelentetett. Jean Galland-tól, Ronsard kiadójának barátjától sem tagadták meg a kívánt kegyet, sőt, 1623-ban állandó privilégiumot kapott a Pléiade vezetőjének műveire – s e privilégiumot „bizonyos meggondolásból és különleges kegyből” adták meg neki, a Parlament pedig a bejegyzéskor azt is leszögezte, hogy rendkívüli

esetről van szó. Ezen kívül Jean de Bordeaux könyvkereskedőnek sikerült privilégiumot nyernie Du Bartas műveinek addig még nem létező, monumentális (folio) kiadására.

Ettől az időszaktól kezdve teljesen természetesnek ítélték, hogy eléggé liberálisan adjanak ki folytatólagos privilégiumot az új jogszolgáltatás rendszeres ismertetésére Charondas Le Caron, Louet vagy Bacquet jogi kompilációiban, vagy azért, hogy létrehozzák Ambroise Paré műveinek vagy Calepin *Dictionarium octo linguarum*ának új vagy átdolgozott kiadásait. Ez igaz a régi szövegek új fordítására és a régi fordítások revíziójára is, a katekizmus és Luis de Granada műveinek francia fordításától kezdve egészen Ovidius *Metamorfózis*ának Renouard-féle fordításáig.

Mindez teljesen logikus, mivel a privilégium, amennyiben a fenti esetekben nem új művet védett, legalábbis átdolgozott szövegre szólt. Viszont a királyi kegy nem mindig korlátozódott erre: az új változatot védő privilégium egyben nemegyszer megtiltotta a régi változatok közlését, amelyek az újabbat veszélyeztették volna. Különösen feltűnő ilyen tekintetben a párizsi Mettayer-nek, a királyi nyomdásznak és a monarchia nagy hívének privilégiuma, amit társával, a roueni Petit-Vallal kapott Du Laurens műveinek Théophile Gelée-féle fordításának kiadására: az okirat nem csak ennek a fordításnak a hamisítását tiltotta meg, hanem általában, a szerző műveinek bármiféle változatban való kinyomtatását, mind latin, mind pedig francia nyelven. A korábban említett jogi kompilációk esetében is megszabták ugyanis, hogy a régi kiadásokat nem szabad sem újra nyomni, sem pedig egy másik kiadás alapjául venni. Végül, ha a királyi okiratok nem tettek ilyen kikötéseket, úgy tűnik, maga a Parlament tekintette úgy, hogy tilos a király által védeni kívánt műveknek konkurenciát jelentő kiadások megjelentetése. Tehát a 17. század végén az elfogadott rendszer minden megszorító elv ellenére arra vezetett, hogy jelentős kizárólagos privilégiumokat kaphattak a könyvkereskedők, nem csupán Ronsard vagy Montaigne műveire, hanem Luis de Granada, Louet, Bacquet, Le Caron és Paré műveire is.

Jóllehet ebben az időszakban gondot fordítottak arra, nehogy indokolatlanul nagy privilégiumot adjanak ki, és hogy a könyvek nagyobb része – főleg a kis formátumúak – szinte sohasem kaphattak folytatólagos privilégiumot, a király azon akarata, hogy megakadályozza – a nagy merkantilista elv szellemében – a külföldön nyomtatott kötetek beáramlását, arra indíthatta a hatalmat, hogy bizonyos esetekben áthágja az általános szabályt. 1615-ben a neves Pierre de Besse tájékoztatta a királyt arról, hogy régi műveit, amelyek röviddel azelőtt kerültek köztulajdonba, újra

kinyomtatták a spanyol területen lévő Douai-ban, s onnan kerültek be Franciaországba. Ennek a ténynek köszönhetően privilégiumot kapott nem csak újabb írásaira, de minden addig már kiadott művére is. Hasonlóképpen, mikor Justus Lipsius 1605-ben privilégiumot nyert Seneca műveinek általa készített nagy kiadására, s e mű kinyomtatását rögtön barátjára, Plantinre bízta, a király a rákövetkező évben megváltoztatta korábbi döntését. Elkerülendő, hogy a „királyság pénztől essen el”, a párizsi Chevallier-nak állított ki okleveleket, melyek ugyanazon mű Muret régi recenzióján alapuló kiadását védte – ugyanazt, amelyre 1586-ban is adtak ki korlátozó határozatot –, igaz ugyan, hogy ellátták néhány új jegyzettel, de ezek többsége korábbi, francia vagy külföldi publikációkból származott.

Ezek a példák sejteni engedik, milyen előnyt jelenthetett bizonyos könyvkereskedőknek vagy szerzőknek a kancellária bizalma, néhány befolyásos személyiség pártfogása vagy akár a kancellária figyelmetlensége, ami miatt a károsultak gyakran élénken tiltakoztak. Néha ezek a reagálások – főleg vidéken készített – kalózkidadások képében jelentek meg, amiket a privilegizált könyvkereskedő nemigen mert jelenteni. Időszakonként pedig, és főképp az 1610-es években, megsokszorozódtak a perek. Ilyen eset volt 1616–17-ben az *Astrée*-t illető pereskedés. A híres regény első két kötetét író Honoré d’Urfé, a királyi kamarához tartozó nemes 1607. augusztus 17-én tíz éves privilégiumot kapott, amelyet Du Bray könyvkereskedőnek adott át. Kevéssel a tíz év letelte előtt, mivel d’Urfé időközben megírta a harmadik kötet szövegét, Du Bray-nek sikerült egy újabb privilégiumot kapnia, mely ismét tíz évig védte a mű egészét, s ezt a privilégiumot a biztonság kedvéért azonnal bejegyeztette a parlamentben.

Korábban láttuk, milyen hatalmas sikere volt az *Astrée*-nak. Éppen ezért 1616-ban az első privilégium lejáratára várva, s nem számítva arra, hogy azt esetleg megújítják, Ouyn, roueni könyvkereskedő, aki a többi normandiai kollegájához hasonlóan figyelt az ilyen lehetőségre, újranymatta a két első könyvet. Gyaníthatjuk, milyen tiltakozásokat váltott ki ilyen körülmények között az 1616-os privilégium: a Tanácsi testület példát akart statuálni, s talán örült is, hogy nehéz helyzetbe hozhatja d’Urfét, aki nagyon drágán adta el kéziratait. Úgy döntött tehát, a Requête de l’Hôtel elé viszi az ügyet, mely ezen a területen a legfelsőbb joghatóság volt. Ez a bíróság pedig megerősítette a privilégiumot a harmadik könyvet illetően, de az első kettő kinyomtatásának szabad utat engedett.

Ugyanebben az időben elbuktak a római egyházi könyvek monopóliumának visszaállítására tett kísérletek. A parlament bejegyzett egy privi-

légiumot, amelyet a franciaországi celesztinus barátok előljárójának adományoztak a rend könyveire, de ugyanakkor megtiltotta azt, hogy kérelmezzék ennek meghosszabbítását, és visszavonta a korábban Langelier özvegyének Seneca műveire adott privilégiumát. Ekkoriban szabályos offenzívát indítottak a visszaélészerű privilégiumok ellen. A Könyvkereskedők Társaságának alapszabálya, amelyet pátenstevéllel adtak ki 1618-ban, emlékeztet 33. cikkelyében az e tárgyban érvényes hagyományos megszorításokra, amelyeket a privilégiumok adományozásakor, legalábbis 1630-ig igencsak figyelembe vettek.

Igy tehát, egészen eddig az időpontig a kancellár, tekintettel a közérdekre – akár azért, mert javított kiadást akart elősegíteni, akár azért, hogy bukásra ítélje egy külföldi kiadás publikálását – néha hajlott arra, hogy különösen előnyös privilégiumokat adományozzon. Néha talán még nyilvánvalóbban kedvezett egyes szívesebben látott vagy ügyesebb kérvényezőnek. De ezek miatt a kivételek miatt nem szabad elfelejtenünk, hogy egészében véve, legalábbis a század első harminc évében arra törekedett, ügyeljen annak a szabálynak a betartására, amely szerint a folytatólagos privilégiumot csak az eredeti szöveg lényeges bővülése esetén lehet kiadni. És, mint ahogy láttuk, míg a kancellária hivatalai megfelelő ok nélkül is eltávolodtak ettől az elvtől, a Parlament vagy a Requête de l'Hôtel mindig felhívta a figyelmet az ilyen esetekre. Az új könyvek többsége tehát köztulajdonná vált a 20. század embere számára hihetetlenül rövid, öt vagy tíz éves időszak végén.

Emiatt tarthatjuk a kor könyvkereskedelmének rendszerét rendkívül szabad rendszernek. És bizonyára nem túlzás ezt a tényt összefüggésbe hozni a könyvkiadás akkori általános fellendülésével. Ez a fejlődés abban az Európában zajlik, ahol a könyvkereskedelem és az intellektuális kapcsolatok még nem ütköznek a nyelvek, a cenzúrák és a háborúk hármass falába. A könyvkereskedelem jövőjére főként a katolikus világban tekintenek optimistán, a kolostori könyvtárak fejlődésének, az egyre több kollégiumnak és a vallásos irodalom megújulásának köszönhetően. Való igaz, a közkézen forgó könyvek és általában a francia nyelvű kiadványok terén a privilégium lejártá egyre inkább a tömeges vidéki újranyomások kezdetét jelenti, de akkora az igény és annyi az ígéretes jövő előtt álló kézirat, hogy egyelőre senki sem gondol arra, hogy panaszkodják e rendszerre. Annál is inkább, mivel ami a „nagyvállalatokat” – a nemzetközi könyvkereskedelem fő tényezőit – illeti, Párizs jó helyzetben van, és a törvényt a jóakarát, valamint a nagykereskedők közti becsületesség helyet-

tesíti még egy kis ideig, hiszen mindenki megpróbálja elkerülni, hogy kollegáinak készleteiből készítsen kalózkidást.

Mindezek miatt a katolikus megújulás érája – utolsó állomása annak a fejlődési időszaknak, amit a reneszánsz jelentett – a mi szempontunkból olyan korszaknak tűnik, amikor a hatalom csak mértékletesen szól bele a könyvkiadás rendszerének szabályozásába, tartani kívánja magát a törvénykezéshez és a jogszolgáltatáshoz, és nem vezérelik még alapvetően politikai jellegű elvek.

A hatalom által adott privilégiumok viszont azt bizonyítják, hogy 1630–35-től kezdve a király álláspontja nagymértékben megváltozott.

Erről először is a római hagyományoknak megfelelő egyházi könyvek nyomtatásának kapcsán győződhetünk meg. Ez a mindig kényes kérdés ebben az időben különösen nagy hangsúlyt kapott, mivel VIII. Orbán pápa épp ekkoriban rendelte el e szövegek felülvizsgálatát: ez pedig azt jelenti, hogy számos egyházkerület, amely csak és kizárólag a római liturgiát használta, ismét rákényszerült arra, hogy új kiadásokat készíttessen.

Márpedig Richelieu, akinek a hatalma nemrég erősödött meg, saját maga veszi kézbe a dolgokat: egy 1631. október 31-i engedélyben megszerzi a királytól azt a jogot, hogy ő nevezhesse meg azokat a könyvkereskedőket, akiket megbíznak az egyház új könyveinek kiadásával, és akiknek új, harminc évre szóló különleges privilégiumot adományoznak. Még ugyanabban az esztendőben, november 26-án erre az igen sok előnnyel járó feladatra Claude és Sébastien Chapelet-t, Michel és Jean Sonnius-t, Claude, Sébastien és Gabriel Cramoisy-t, Robert Fouet-t, Antoine Vittré, Charles Morelt, Etienne Richer-t, Eustache Foucault-t, Guillaume Le Bét, valamint a Méjat-, a Buon- és a Varennes-özvegyet jelölték ki. De a megadott privilégiumokért cserébe az így megalakult harmadik *Compagnie des usages* [Egyházi Könyvek Társasága] tagjai vállalkoztak azoknak a missziókhöz szükséges keleti nyelvű műveknek a kinyomtatására, amelyeket a bíboros és Père Joseph rendelt. Richelieu figyelembe vette az 1614-es Egyházi Gyűlés által javasolt programot, melyre minden bizonnyal Sébastien Cramoisy könyvkereskedő hívta fel figyelmét.

Mindamellet, mihelyt a kormányrendelet ismertté vált, újra megalakult az az ellenzék, amely korábban megakadályozta, hogy megvalósítsák az 1614-es tervet. Ugyanakkor harminc könyvkereskedő – a kismennyiségűek közül a legjelentősebbek – leleplezte az engedélyezett privilégium önkényes és illegális jellegét. Kijelentették, hogy ellenzik végrehajtását és megpecsételését, valamint parlamenti bejegyzését. Egy, az erre az alkalomra kiadott faktumban arra is felhívták a figyelmet, hogy a hús,

Richelieu által kiválasztott kedvezményezett között öt özvegyasszony, öt gyermektelen hatvanéves van, nyolc személy pedig – a három Cramoisy, a három Sonnius és a két Chappelet – összesen csupán három családot képvisel, s három üzletet tart fenn, s ez a pár ember „több, mint ezer családot fog reménytelen helyzetbe juttatni”, ha hagyják, hogy véghez vigyék tervüket.

Erre, az ellenség megosztása végett, a *Compagnie* tagjai bevették ellenfeleik főnökét, a Communauté Cottereau elnökét a társaságba. Egyébként a Titkos Tanács határozatban döntött arról, hogy a pátens leveleket le fogják pecsételni; „csak” a Parlament ellenállását kellett még legyőzni, de 1614-ben is ez futtatta zátonyra az ügyet. Valóban, az Udvar ez alkalommal is ellenségesnek mutatkozott a monopóliummal szemben, és visszautasította a királyi levelek bejegyzését. De a hatalom erősebb volt, mint a régens idejében, és felhívhatta a Tanács figyelmét arra, hogy a *Compagnie* esetleg hamisítási pereket indíthat, és azokat könyörtelenül végig is viheti. Kétségtelenül emiatt történt, hogy amikor 1663-ban, Blaisot könyvkereskedő kiadott egy római breviáriumot – nyilvánvalóan azért, hogy próbára tegye a kiadott privilégium érvényességét –, a parlamenterek elhatározták, hogy engednek a negyvennyolcból, azaz elítélik a hamisítót, és inkább a Richelieu-féle monopólium érvényességét erősítik meg, de kilenc évre csökkentik annak időtartamát.

Így a bíboros hatalmának dacára a *Compagnie* nem aratott teljes győzelmet – olyannyira nem, hogy bizonyára egyéb ígéreteket is kellett tennie a lyoni könyvkereskedőknek, amikkel érdeklődésüket elvonhatta erről az üzletről. Ám annyit meg kell jegyeznünk, úgy látszik, a hatalom ettől kezdve az egyházi könyvek igen fontos területén rendszeresen előnyben részesített néhány családot.

Mindazonáltal érdemes tanulmányozni milyen privilégiumokat adományozott a kancellár, miközben a *Compagnie des usages* [Egyházi Könyvek Társasága] ügye haladt a maga útján.

Már megfigyeltük, hogy 1635–40-től bizonyos művekre liberálisabban kezdik osztogatni a hosszú időre szóló privilégiumot. Ezt természetesen a Séguier környezetébe tartozó irodalmárok befolyásának tulajdoníthatnánk – különösen Conrart-énak és Cureau-énak –, amennyiben e kegy egyetlen kedvezményezettjei olyan írók lennének, mint Corneille vagy Gomberville. De nem ez volt a helyzet. Cramoisy, a Deschampsneufs atya *Anthologia latinarum locutionum*jának kiadására és terjesztésére húsz évre kapott monopóliumot, és ezen kívül Sirmond-dal együtt éppily kedvező privilégiumot nyert a *Concilia Galliae* újrányomására, míg a híres

Cornelius a Lapide *Commentaire de l'Écriture*-jének kiadására akkoriban rendszeresen kérvényezett privilégiumot általában 6–15 évre állították ki. Végül megjegyezzük, hogy 1635-ben Jean Billaine olyan privilégiumot kapott a bencésrend számára szükséges szertartáskönyvek kiadására, mely valójában monopóliumot biztosított neki a misszáléra, igaz, a kolostori breviáriumra nem.

1635 és 1640 között az általános szabálytól való eltérések száma megsokszorozódik. De különösen ez utóbbi esztendőől kezdve válik nyilvánvalóvá a kancellária álláspontjának megváltozása. 1641-ben például Séguier, felújítva azt a politikát, mely úgy tűnik, közel ötven éve szakadt meg, a *Compagnie du Navire* nevében eljáró Sébastien Cramoisy-nek kizárólagos privilégiumot juttat a főbb egyházatyák közül öt, Szent Ágoston, Szent Bernát, Szent Ambróziusz, Szent Gergely és Szent Jeromos műveinek kiadására. Privilégiumot ad Gervais Alliotnak egy Franciaországban és külföldön már régóta ismert könyvre, Marchant *Hortus Pastorum*ára; Billainnek pedig meghosszabbítja a bencésrendi szertartáskönyvek privilégiumát. Hasonlóképpen húsz évre biztosítja Pierre Blaise – Thomas Blaise könyvkereskedő fia, Séguier könyvtárosa – részére Ribadeneira *Fleurs des Saints*-jét; Sébastien Huré részére Luis de Granada műveit; Pierre Roccollet-nek a párizsiaknak szóló egyházi könyvet, melynek ígért alcíme a „Laikusok breviárium”; Jostnak Guybert sikeres *Médecin charitable*-jét és Saint Charles Borromée műveit; Michel Solynak pedig Daniel Sennert műveit – nem számítva egyéb kisebb kedvezményeket, amelyeket La Péreire-nek Chastellainnek, Chaudiere-nek vagy Guédoisnak adott.

Márpedig a fenti szövegek már köztulajdonba tartoztak, vagy éppen útban voltak afelé, és a korszak nagy könyvsikereinek számítottak. Képzhetjük, milyen lelkesedéssel fogadta a könyves világ a kancellária eme pálfordulását. Ennek még hosszú története van, amivel a későbbiekben foglalkozni fogunk.

1630-ban és 1643-ban Richelieu s méginkább Séguier belefognak tehát, hogy kiterjessék a privilégiumok rendszerének alkalmazási területét. Ezt a tényt eddigi ismereteinkhez kell kapcsolnunk: 1630-tól és főleg 1635-től a hagyományos kereskedelmi körök kezdtek szétesni, és a harmincéves háború miatt krízisbe került könyvkiadást az általános gazdasági helyzet még inkább fenyegette. Ilyen körülmények között megérthetjük, miért támogatta a hatalom a nagy párizsi könyvkiadókat, akiket jobban ismert, s akikben jobban bízott.

Fordította: Héjjas Eszter